

УДК 81 (477) “18/17” (092)

СИНКРЕТИЧНА ПРИРОДА НЕЗМІНЮВАНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Наталія Глібчук

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра української мови,
вул. Університетська, 1/234, 79001 Львів, Україна,
тел.: (032) 239 47 17

У теоретичному та практичному аспектах розглянуто функціональні омоніми, до складу яких входять слова, що претендують на статус незмінюваних прикметників. Проаналізовано такі запозичення з позицій теорії перехідності, розкрито синкретичну природу “нетипових” ад’єктивів, що зберігають спільні семи з однозвучними іменниками. Розглянуто механізм утворення таких транспозитів з урахуванням трьох основних критеріїв виділення частин мови: семантичного, морфологічного, синтаксичного. У межах функціональних омонімів, до складу яких входять незмінювані прикметники, виокремлено синкретично-диференційовані, синкретично-недиференційовані та синкретично-потенційні.

Ключові слова: міжчастиномовна омонімія, функціональні омоніми, ад’єктиви, незмінювані прикметники, синкретизм, транспозиція, перехідність.

У «Словнику міжчастиномовних омонімів української мови», який готується до друку (автори – Н. Глібчук, У. Добосевич), зафіксовано 34 омпари (рідше – оморяди) функціональних омонімів, до складу яких входять слова, що претендують на статус незмінюваних прикметників: *адажсіо, алегрето, алегро, ампір, анданте, андантино, апаш, асорті, бароко, беж, бордо, букле, віваче, галіфе, гофре, граве, декольте, електрик, індиго, крещендо, ларго, легато, люкс, максі, міді, міні, модерато, плісе, престо, реглан, рококо, стакато, фрі, хакі*. Ця група функціональних омонімів формується спочатку на рівні мовлення і свідчить про динамічні процеси в системі мови. Водночас майже завжди виникають труднощі при визначенні таких одиниць то як іменників, то як прикметників, постає проблема їх граматичної інтерпретації.

Дослідженням морфологічної природи цих слів займалися зарубіжні та українські лінгвісти. В. Панов виділяє «аналітичні прикметники», називає їх окремою частиною мови, відзначає їх нульові морфологічні показники, відсутність узгоджених категорій і єдиного орфографічного оформлення [21, с. 251]. Л. Кноріна зараховує такі слова до іменників. При цьому поєднання на зразок *кава мокко, нитка люрекс* кваліфіковано як поєднання класифікатора й найменування при ньому [18, с. 35–38]. На думку С. Висоцької, «проміжну ланку між іменниками і прикметниками утворюють так звані “аналітичні прикметники”, ці визнані порушники спокою в морфологічному світі» [4, с. 180]. У підручниках з морфології сучасної української літературної мови переважно немає інформації про невідмінювані прикметники. Її не вдалося знайти в «Курсі сучасної української мови» М. Жовтобрюха та Б. Кулика [15], в академічному виданні «Сучасна українська літературна мова: Морфологія» [26], у «Теоретичній морфології української мови» І. Вихованця і К. Городенської [7], у книзі «Українська мова. Енциклопедія» [27]. Як стверджує О. Безпояско, співавтор підручника «Грамматика української мови. Морфологія», «за межею формальних класів ад’єктива перебувають лексеми, які називають ознаку предмета, зокрема колір, але мають форму іменника без вказівки на

родові чи числові параметри, напр.: *бордо, беж, індиго, електро*. Особливістю цього типу ознакових слів є постпозиція щодо супроводжуваного ними іменника – тематичного слова, грамеми якого дублює іменник-ад'єктив, напр.: *колір бордо, колір беж, колір індиго*. Поява лексем типу *бордовий, бежевий* свідчить про входження подібних назв у структуру категоріальних форм прикметника» [1, с. 135–136]. В. Горпинич наводить визначення невідмінюваних ад'єктивів: «Це прикметники, які в усіх позиціях відмінків однини і множини мають одну словоформу. Вони утворюють нульову парадигму і належать до нульового відмінювання (*бордо, локс, міні*)» [11, с. 114]. Наведені різні погляди мовознавців не сприяють вирішенню цієї проблеми. Знову постає питання: до якої частини мови зараховувати слова, що мають лише одну словоформу? *Колір беж, пальто хакі, спідниця плісе* і под. З погляду семантики – це прикметники, бо вони вказують на ознаку предмета і виконують атрибутивну функцію. З морфологічної точки зору вони не є прикметниками, бо не мають залежних від означуваного іменника категорій роду, числа, відмінка.

Як відомо, лексико-граматичні класи слів не ізольовані й постійно взаємодіють між собою. На думку В. Ващенко, «перехідні лексико-граматичні явища скріплюють систему частин мови в процесі її розвитку... Без перехідних явищ немає нового, немає руху, немає розвитку мови» [2, с. 14–15]. Тому, на наш погляд, такі запозичені лексеми доцільно розглядати з позицій теорії перехідності. Це дає змогу виявляти синкретичні явища в системі лексико-граматичних класів, які нібито порушують строгість традиційних класифікацій, однак є закономірними, бо свідчать про безперервні динамічні процеси в мовленні. У цьому дослідженні опиратимемося на теоретичні засади, викладені в статті «Синкретизм у площині функціональної омонімії» [8, с. 91–113], застосовуючи їх до фактичного матеріалу.

Аналіз у контекстах значної кількості невідмінюваних слів на зразок *гофре, плісе, хакі* і под. переконує в необхідності трактувати їх як синкретичні одиниці. Розуміємо синкретизм як універсальну властивість мови. «Синкретизм (грец. *syncretismos* – з'єднання) – формальне нерозрізнення, злиття в одній формі різнорідних мовних елементів» [19, с. 538–539]. Явище синкретизму притаманне всім рівням мовної структури, однак на кожному з них має свої особливості. Цей термін використовують у двох значеннях: «1) збіг функціонально різних граматичних категорій і форм в одній формі, наприклад, відмінковий синкретизм; 2) поєднання (синтез) диференційних структурних і семантичних ознак одиниць мови, що протиставляються одна одній в системі мови пов'язані явищами перехідності» [13, с. 4]. Уживання різних частин мови в нетипових для них синтаксичних функціях створює сприятливий ґрунт для транспозиції вже не членів речення, а для явищ переходу із однієї частини мови в іншу. У результаті цього виникають функціональні омоніми (ФО). Тракуємо їх як однакові за звучанням етимологічно споріднені слова чи окремі словоформи, що належать до різних частин мови (*авансом*¹⁻² – іменник, прислівник; *багато*¹⁻² – прислівник, числівник, іменник; *безкрай*¹⁻² – іменник, прислівник; *близько*¹⁻² – прислівник, прийменник; *боком*¹⁻² – іменник, прислівник; *бордо*¹⁻² – іменник, прикметник; *бродом*¹⁻² – іменник, прислівник; *горе*¹⁻³ – іменник, прислівник, вигук; *десь*¹⁻² – прислівник, частка; *довкола*¹⁻² – прислівник, прийменник; *жаль*¹⁻² – іменник, прислівник).

Функціональні омоніми виникають у результаті транспозиції. В українському мовознавстві вагомий внесок у теорію цього явища, зокрема у проблематику частини мовного статусу лексико-граматичних класів слів, зробили І. Вихованець [6, с. 57–60], К. Городенська [9, с. 51–61], А. Загнітко [16]. Як відомо, термін «транспозиція» живають у вузькому й широкому розумінні. У вузькому розумінні транспозиція

стосується переходу слова з однієї частини мови в іншу або його вживання у функції іншої частини мови. У широкому розумінні – це будь-яке переносне вживання мовної форми. У цьому дослідженні застосовуватимемо вузьке розуміння терміна «транспозиція», а також будемо враховувати різні ступені цього явища, які описав І. Вихованець. На його думку, «перехід частин мови реалізується синтаксично, морфологічно і семантично» [5, с. 20]. «Це різні ступені переходу, початком якого слід вважати переміщення елемента в нетипову для нього синтаксичну позицію. Змінювана синтаксична позиція може набувати морфологічного закріплення (морфологічний ступінь переходу) або семантичного завершення (семантичний ступінь переходу)» [7, с. 17].

Функціональні омоніми (ФО) вважаємо закономірним явищем, що реалізується в мовленні, і поділяємо їх на: а) синкретично-диференційовані; б) синкретично-недиференційовані та в) синкретично-потенційні.

ФО синкретично-диференційовані – це етимологічно споріднені слова чи окремі словоформи (вихідна форма – транспозит), причому похідне слово (словоформа) одночасно поєднує семантико-синтаксичні ознаки двох частин мови (*боком*¹⁻² – іменник, прислівник; *вглиб*¹⁻² – прислівник, прийменник; *додолу*¹⁻² – прислівник, прийменник). Різний морфологічний статус синкретично-диференційованих функціональних омонімів закріплений хоча б в одному словнику (тлумачному чи граматичному) в окремих словникових статтях (без індексів на позначення належності омонімів). Для визначення належності слова до певного лексико-граматичного класу використано «Словник української мови» в 11 томах [24], «Великий тлумачний словник української мови» [3], «Словник української мови» у 20 томах [25], «Словник українських прийменників» [17], «Граматичний словник української мови: Сполучники» [10], «Граматичний словник української літературної мови. Словозміна» [12], «Універсальний словник української мови» [20].

ФО синкретично-недиференційовані – це етимологічно споріднені слова чи окремі словоформи (вихідна форма – транспозит), причому похідне слово (словоформа) одночасно поєднує семантико-синтаксичні ознаки двох лексико-граматичних класів та вживається у функції іншої частини мови. Наприклад, уживання іменникових словоформ *самотою, світанком, серединою, смугою* «у значенні присл.» [24, IX, с. 47, 88, 134, 418], прислівників *вчора, завтра* «у знач. ім.» [24, I, с. 793; III, с. 62] є підставою для виділення цієї групи функціональних омонімів. Різний морфологічний статус синкретично-недиференційованих функціональних омонімів на сучасному етапі мовного розвитку ще не закріплений у словниках (тлумачних чи граматичних). Їх опис у лексикографічних працях супроводжується ремаркою «у знач. іменника, прислівника, частки тощо». Для визначення їх вторинної частиномовної функції опираємось на зазначені вище словники та контексти здебільшого з художнього, публіцистичного та розмовного стилів.

ФО синкретично-потенційні відрізняються від двох попередніх груп тим, що ні в тлумачних, ні в граматичних словниках транспозитні зрушення в лексико-граматичній природі слів не відображені, однак їх можна спостерігати в багатьох контекстах, які здебільшого виявляються в усному мовленні.

Вважаємо, що в сучасній українській літературній мові є незмінювані прикметники іншомовного походження, більшість яких виникла в результаті транспозиції. Ці нетипові ад'єктиви утворюють відкриту систему, що може поповнюватися новими словами. Одиниці цієї системи можна розподілити на окремі тематичні групи: 1) музичні терміни; 2) стилі; 3) кольори; 4) особливості крою одягу;

5) особливості структури тканин чи інших предметів; 6) особливості приготування їжі тощо. Усі вони формують оморари чи оморяди, вступають у відношення міжчастиномовної омонімії з однозвучними словами, що входять до інших лексико-граматичних класів.

Спробуємо проаналізувати незмінні функціональні омоніми іншомовного походження трьох тематичних груп, а саме кольори, особливості структури тканин чи інших предметів, особливості крою одягу. Це дасть лінгвістам змогу простежувати динамічні процеси в системі частин мови, виявляти складні системні зв'язки й відношення між словами в галузі морфології, розкрити механізм утворення нетипових ад'єктивів, що не вписуються в систему "класичного" прикметника. Окремо розглянемо оморари (омокомплекси) кожної тематичної групи.

Кольори. До цієї групи входить 5 оморар: *беж*¹⁻² – прикметник, іменник; *бордо*¹⁻² – іменник, прикметник; *електрик*¹⁻² – іменник, прикметник; *індиго*¹⁻² – іменник, прикметник; *хакі*¹⁻² – прикметник, іменник.

Зокрема, у «Словнику української мови» у 20 томах слово *беж* потрактовано тільки як прикметник із тлумаченням «те саме, що **бѣжевий**» [25, I, с. 393]. Ад'єктив *бежевий* – похідне слово від *беж*, що походить з французької мови й позначає «світло-коричневий з жовтуватим відтінком» колір [14, I, с. 161]. У мережі Інтернет знаходимо чимало контекстів уживання цього слова у функції іменника: *Інтер'єр закладу витриманий у класичному стилі. Вишукані кольори – насичений червоний і теплий беж, створюють затишну і водночас святкову атмосферу* (<http://afisha.govno.ua/restaurant/turist>); *Якщо ви віддасте перевагу більш спокійним варіантам, то вам підійдуть відтінки жовтого кольору, що переходять у беж* (<http://ukr-article.com/index.php?newsid=81581>). Як відомо, іменник може мати залежні словоформи прикметникового типу відмінювання, уживатися з прийменниками. Саме ці морфолого-синтаксичні зміни простежуються в наведених реченнях. І хоча в похідного субстантива залишається спільна з прикметником сема кольору, іменник набуває нових лексичних значень: 1. Тканини чи вироби з них світло-коричневого кольору з кремовим відтінком. – *Вам личитиме світлий беж* (авт.); *Золотистий беж гардин надавав кімнаті особливої урочистості* (авт.). 2. Будь-які інші предмети такого кольору. *Їй сподобався набір браслетів «Елегантний беж»* (авт.). Якщо прикметниковий статус слова *беж* закріплений у «Словнику української мови» у 20 томах, то однозвучний з ним іменник ще довго виборюватиме таке право, транспозитні зрушення в ньому наразі спостерігаємо у сфері мовлення. Оморара *беж*¹⁻² (прикметник, іменник) – це синкретично-потенційні функціональні омоніми.

Іншу лінгвістичну історію має оморара *бордо*¹⁻². Ці два слова (іменник, прикметник) трактуємо як синкретично-недиференційовані ФО, оскільки їх у лексикографічних працях подають в одній словниковій статті, причому спочатку – іменник зі значенням «сорт чорвоного вина», що походить з від назви містечка Бордо у Франції, де почали виробляти цей сорт» [23, с. 89]. Про транспозитні зрушення в лексико-граматичній природі цього слова свідчать ремарка «у знач. прикм.» та тлумачення «те саме, що *бордівий*» [25, I, с. 599]. Незмінюваний прикметник *бордо* не узгоджується з іменником у роді, числі, відмінку, стоїть у постпозиції до іменника: *Модний образ: з чим поєднувати колір бордо?* (<http://forallgirls.info/modnij-obraz-z-chim-poyednuvati-kolir-bordo.htmlbordo.html>).

Виявлені контексти зі словом *електрик* нашоухують на роздуми про різний частиномовний статус однозвучного прикметника та іменника. Коли це слово стоїть у

постпозиції до іменника, то виступає переважно неузгодженим означенням, набуває частиномовного значення атрибутивності: *Колір електрик у душі Матісса створює затишну атмосферу родинної кухні* (remontvdome.com.ua/siniy-kolir-v-intereri_lru...); *Коли восьминіг потривожений, він темніє, і кільця стають блискучими і набувають кольору електрик* (life.pravda.com.ua/technology/.../view_print/). У цих реченнях аналізоване слово не узгоджується з іменником в роді, числі і відмінку. Водночас словосполучення *яскравий електрик, насичений електрик* підтверджують належність цього слова до лексико-граматичного класу іменника: *Синій колір ось уже кілька десятиліть не сходить з подумів багатьох модних колекцій. Ви теж обожаєте королівський синій або яскравий електрик?* (<http://ukr-article.com/index.php?newsid=9619>); *...чи не головним у виборі молоді нині став насичений електрик та різні його відтінки* (<http://visnik-press.com.ua/?p=15816>); *якщо ми беремо синій електрик, то червоний колір повинен бути не менш насиченим, блакитний ж краще поєднувати з блідо-рожевим* (<http://depot.in.ua/najmodnishi-kolory-vesny-2012-foto>). Оскільки в тлумачних словниках це французьке запозичення трактується тільки як прикметник, то омопару *електрик*¹⁻² (прикметник, іменник) визначаємо як синкретично-потенційні ФО, які мають спільну сему кольору (голубий або синій з сірим полиском).

У «Словнику української мови» в 11 томах подано тільки іменник *індіго* у двох значеннях: «1. Багаторічна тропічна бобова рослина, з листя якої добувають темно-синю фарбу. 2. Барвник, темно-синя фарба, яку тепер виробляють хімічним способом, а раніше добували з цієї рослини» [24, IV, с. 26]. У виявлених контекстах засвідчено ще одне значення цього субстантива, а саме «тканина, одяг тощо темно-синього кольору»: *З індіго простіше переходити на тонші рівні свідомості* (http://remontvdome.com.ua/psihologiya-koloru-shcho-oznachae-kozhen-kolir_lrus-p5-4461.html); *Морський колір у поєднанні з індіго і джинсовими відтінками створює враження синього, холодного, динамічного і дружнього океану* (<http://mentor.in.ua/inshe/kolir-morya-v-domashnomu-inter-yeri-2014.html>). Уживаючись у постпозиції до іменника, слово *індіго* набуває частиномовного значення атрибутивності, втрачає здатність мати при собі прийменники: *А у вікнах біжать вечорові силуети, біжать двома безконечними стрічками: фіалково-рожеві красюди, білі вершини гір, облямовані в колір індіго долини, фантастичні силуети дерев, блокпостів, будівель...* (І. Багрянний, «Тигролови»); *Плаці і пальта кольору індіго пожовлять осінню похмуру атмосферу* (<http://bonic.com.ua/modni-kolori-osin-zima-2012-2013>). Омопару *індіго*¹⁻² розглядаємо як синкретично-потенційні ФО, бо вони мають спільну сему 'темно-сине забарвлення'. Водночас однозвучні слова характеризуються різним частиномовним значенням (іменник – предметність, прикметник – атрибутивність), а також морфологічними й синтаксичними ознаками. До речі, за даними етимологів, іншомовне слово *індіго* походить «від лат. *indicum* – індійське, що означало у греків фарбу для тканини, яку добували в Індії» [14, II, с. 302].

За нашою класифікацією, синкретично-недиференційованими ФО є омопара *хакі*¹⁻². «Словник української мови» в 11 томах фіксує вживання цієї лексеми як прикметника та іменника [24, XI, с. 12]. Це «запозичення з англійської мови; англ. *khaki* “кольору хакі, захисного кольору” через гінді або урду *khākī* “запилений, кольору пилу” походить від перс. *khāk* “пил, порох”; зв'язок з індійським словом тлумачиться тим, що військове обмундирування захисного кольору вперше з'явилося 1857 р. в англійських армійських загонах в Індії» [14, VI, с. 149]. Прикметник *хакі* позначає сірувато-зелений з коричневим відтінком колір. Частиномовне значення цього незмінюваного ад'єктива – атрибутивність. Він не узгоджується з іменником у роді, числі, відмінку, стоїть у

постпозиції до субстантива *колір*, у реченні переважно виконує синтаксичну функцію неузгодженого означення: *Входить Білянкевич, одягнений в потерту, кольору хакі тужурку, коротенькі штани* (В. Винниченко, «Між двох сил2); *Уявлюваний замученим каторжником, обдертим, і худим, і нещасним, він [Андрій Чумак] тим часом мав вигляд гордої, сильної й високопоставленої особи. У бриджах і гімнастерці кольору хакі, шкіряних крагах, з планиеткою через плече, з маленькою валізкою в руці – він стояв і посміхався, стріпнувши буйним руським чубом* (І. Багряний, «Сад Гетсиманський»). Іменник *хакі* позначає тканину або одяг сірувато-зеленого кольору з коричневим відтінком (переважно у військових). Як відомо, іменник може мати залежні словоформи прикметникового типу відмінювання, уживатися з прийменниками: *Одного звичайного сірого ранку Луїсінський прибув до Мадрида... Життя міста регулювалося численними гарнізонами в окремих районах. На вулицях обиватель губився серед виразного хакі, причому не лише національної іспанської армії* (І. Ле, «Кленовий лист»). Синкретизм цього запозичення, що залежно від морфологічних і синтаксичних параметрів може входити до лексико-граматичних класів прикметника чи іменника, проявляється у спільній семі кольору (сірувато-зеленого з коричневим відтінком).

Особливості структури тканин чи інших предметів. До цієї групи входить три омоніми: *букле*¹⁻² – іменник, прикметник, *гофре*¹⁻² – іменник, прикметник, *плісе*¹⁻² – іменник, прикметник.

«Словник української мови» в 11 томах не фіксує французького запозичення *букле* (франц. *boucle* – завиток, петелька, вузлик). У «Словнику української мови» в 20 томах це слово подано як однозначне: «Пряжа з вузликами, петельками, потовщеньями та іншими нерівностями; тканина з такої пряжі» [25, I, с. 676]. На наш погляд, пряжа і тканина репрезентують різні значення цієї лексеми. Про її частиномовну належність у цій лексикографічній праці немає інформації, є хіба що ремарка «невідм., с.» [25, I, с. 676]. А, наприклад, слово *беж* супроводжується ремаркою «прикм., невідм.» [25, I, с. 393]. На наш погляд, така непослідовність у поданні граматичних характеристик слів зумовлена синкретичною природою запозичень, яка дає підстави кваліфікувати їх як іменники та прикметники. У мережі Інтернет знаходимо чимало ілюстрацій, які підтверджують іменниковий статус слова *букле*: *Із тканин дизайнер віддає перевагу тій, що найяскравіше і багатше виглядає: вельвет, букле, шовк, натуральна шкіра, органза* (www.day.kiev.ua/.../korotkiy-putivnik-po-sezo...); *Модний в'язаний снуд є чимось середнім між шарфом, шапкою і капюшоном. До речі, він може бути не обов'язково в'язаним, а й з букле, хутра чи трикотажу* (ogo.ua/articles/view/2014-01-16/46458.html); *Був звичайний шматок ворсистого букле, а вишив соняшник, ніби “замріяний юнак з опущеною головою”* (ukrefs.com.ua). Цей незмінюваний субстантив має граматичні значення роду (с.), числа (одн.), відмінка (усі), може виконувати синтаксичну функцію будь-якого члена речення (підм., част. склад. ім. присуд., дод., неузгодж. означ., обст.). Водночас інші контексти переконують нас у тому, що запозичення *букле* – прикметник: *Теплі трикотажні пальта з ефектом букле, сплетіння мохеру, кашеміру і вовни. Багато рюш і воланів створюють відчуття свята* (olena-dats.com/.../press-release_FW_11-12_UA...); *Замовляйте тканину букле вже зараз і ми здійснимо оперативну доставку в будь-яке місто України* (tkani.ub.ua/board/view/108611). Наведені ілюстрації і граматичні значення омоніми *букле* підтверджують її подвійну природу. Вони дають підстави трактувати ці функціональні омоніми як синкретично-потенційні. До речі, у «Словнику української мови» в 20 томах зафіксовано похідне слово *букльованийий* із поясненням «прикм. до **букле**» [25, I, с. 676]. Поява лексеми *букльованийий* свідчить про входження назви *букле* у структуру категоріальних форм прикметника. Дериват *букльованийий* за морфемною

будовою нагадує дієприкметник, але в мові нема дієслова *буклювати*, від якого він би мав би утворитися. Його мотиваційна база – слово *букле*, тому можемо говорити про розбіжність між семантичною та структурною похідністю.

В українській мові функціонують синкретично-потенційні функціональні омоніми *гофре*^{1,2} (іменник, прикметник). У «Словнику української мови» в 11 томах частиномовний статус цього запозичення не вказаний, але є ремарка «невідм., с.» [24, II, с. 149]. Його лексикографічний опис вказує на те, що це іменник: «Ряди паралельних хвилястих складок на чому-небудь» [24, II, с. 149]. Як відомо, ця лексема французького походження (*gaufre* – вафля, бджолиний стільник) [14, I, с. 577]. Запозичення *гофре* є субстантивом тоді, коли має при собі словоформи прикметникового типу відмінювання або вживається з прийменниками, наприклад: *Вона калічила креп-сатин – на бантики, волани і нудне гофре* (І. Ле, «Мої листи»); *“Барбі-матрьошка” Николь Кідман і Одрі Тоту в сукні з гофре приїхали на Каннський кінофестиваль* (prosport.tsn.ua). Частіше це слово стоїть у постпозиції до іменника, не узгоджується з іменником у роді, числі й відмінку, має частиномовне значення атрибутивності, тому входить до лексикограматичного класу прикметника: *Обробка волосся плойкою гофре стала неймовірно популярною в останні роки* (beregina.com > Зачіски і стрижки); *Спідниця зі складками гофре* (e-korali.com > Одяг > Дитячий одяг). За нашими спостереженнями, аналізований ад’ектив може поєднуватися з багатьма іменниками: *У моді повернулися спідниці гофре; Ірині дуже личить зачіска гофре; Галина нарешилі навчилася випікати вафлі гофре*.

До тематичної групи «Особливості структури тканин чи інших предметів» входить ще одне французьке запозичення – *плісе* (фр. *plissé* “плісе” пов’язане з дієсловом *plisser* “плісирувати, гофрувати, робити складки, морщити”, похідним від іменника *pli* “складка, вигин, зморшка” [14, IV, с. 449]. У «Словнику української мови» в 11 томах ця лексема подано як двозначну: «невідм., с. 1. Дрібні паралельні складки на тканині, заглажені машинним способом. 2. у знач. прикм. Який має на собі такі складки, плісирований» [24, VI, с. 586]. Це дає підстави розглядати омоніму *плісе* (іменник, прикметник) як синкретично-недиференційовані функціональні омоніми. У багатьох контекстах це слово є незмінюваним іменником: *Плісе – новітній продукт як для простих, так і для нестандартних вікон* (shtory.vin.ua/shtori-plise); *Плісе – це нова дизайнерська ідея, що прийшла до нас з Німеччини* (skyba.com.ua/plise); *В одязі [Анет Гертц] поєднала шовк з великою в’язкою, шкіру із вовною. Головний акцент на деталі – об’ємні кишені, в’язане плісе та принти у стилі бароко* (news.meta.ua/metka:plise/). Іменниковий статус цього запозичення підтверджують морфологічні ознаки, а саме наявність залежної словоформи прикметникового типу відмінювання (*в’язане плісе*), синтаксична функція в поданих реченнях (підмет, частина складеного іменного присудка). Виступаючи субстантивом, це слово в реченні потенційно може бути також додатком, неузгодженим означенням, обставиною. Уживаючись у постпозиції до іменника, аналізоване слово відповідає на питання *який?, яка?, яке?, які?* (*штори плісе, жалюзі плісе*), має частиномовне значення атрибутивності, виступає неузгодженим означенням: *Цій тендітній дівчині личила спідниця плісе* (авт.); *Штори плісе – це порівняно новий винахід у світі декору* (mebitar.com/uk/produktsiya/...sistemyi/plisse/); *Жалюзі плісе прекрасно підходять для оформлення будинку і офісу, вони допоможуть оформити вікно будь-якої конфігурації* (www.olimpia-zt.com.ua/zhalyuz-roleti/plise/). Розглядаємо цю омоніму як синкретичне явище на підставі спільної семи – складки.

Особливості крою одягу. Цю тематичну групу репрезентують лексеми *апаши, галіфе, декольте, максі, міді, міні, реглан*. Проаналізуємо кожну омоніму.

Французьке запозичення *апаши* в українській мові може виступати іменником або прикметником. У «Словнику української мови» в 20 томах цю лексему наведено в одній словниковій статті як двозначну: «1. У Франції – людина, що належить до декласованих елементів суспільства; хуліган, злодій. 2. у знач. прикм., невідм. Відкладний, який не застібується (про комір). *Кофта з коміром апаши*» [25, I, с. 244]. Як субстантив це слово функціонує у реченні: *Апаши паризького бульвару. Герой сумнівних авантур* (В. Еллан-Блакитний, «Весняна ідилія»). Частиномовне значення аналізованого субстантива – предметність. Іменник *апаши* вступає у відношення міжчастиниомовної омонімії тільки у граматичних значеннях роду (ч.), числа (одн.), відмінка (наз.). Водночас виявлено контексти, які підтверджують прикметниковий статус цього запозичення: *Шуба нівальто з хутра каракуль сірого кольору. Комір апаши* (fur.org.ua/uk/.../karakul-ripvaltovorotnik-apas...); *Тут ходили в сандалях і сорочечках апаши* (І. Ільф, Є. Петров, «Дванадцять стільців», перекл. М. Пилинської та Ю. Мокрієва). У наведених реченнях аналізоване слово відповідає на питання *який?*, має частиниомовне значення атрибутивності, не узгоджується з іменником у роді, числі і відмінку, стоїть у постпозиції до субстантива, вступає переважно неузгодженим означенням. Визначаємо омоніму *апаши*¹⁻² як синкретично-недиференційовані функціональні омоніми.

У сучасній українській літературній мові вживають іменник *галіфе*, який позначає штани особливого крою, що обтягують литки та коліна й дуже розширюються по стегнах. Назва походить «від прізвища французького генерала Г. Галіффе» [22, с. 135]. Як відомо, субстантив може мати залежні словоформи прикметникового типу відмінювання, уживатися з прийменниками: *Перше, що побачив молодий комісар, наблизившись до хутірця, був сам Швед у червоних галіфе й босий* (Ю. Яновський, «Вершники»); *У нього [Максима], подивіться, одно галіфе чого варте. Те його галіфе, ті червоні чоботи, ті настобурчені кляпи будьонівки – все то кричало і агітувало за владою, яку він носить* (У. Самчук, «Марія»); *Парубок виїшов умиватися в заболочених чоботях, військових галіфе (подарунок від Федота), чистій полотняній сорочці, вишитій хрестиком* (Г. Тютюнник, «Вир»). Уживаючись у постпозиції до іменника, це запозичення може виступати у функції прикметника: *Короткі штани галіфе, наточені в литках, гостро підкреслювали його худі ноги* (В. Кучер, «Трудна любов»); *Крій цих штанів – галіфе* (авт.). У лексикографічних працях не закріплений прикметниковий статус лексеми *галіфе*, тому розглядаємо цю омоніму як синкретично-потенційні функціональні омоніми.

До групи «Особливості крою одягу» входить незмінване слово *декольте*, що походить з французької мови і позначає «глибокий виріз біля шиї у жіночому платті» [22, с. 195]. Як субстантив це слово зафіксоване в багатьох реченнях: *Агляя поправила декольте свого рожевого плаття й скинула на Карамазова очі* (М. Хвильовий, «Вальдшнепи»); *Як навмисне, Славіна носила бурякову блузку з великим вирізом. У цьому вирізі зійшлися на герць Славінова претензія на декольте і партійна пристойність* (Б. Антоненко-Давилович, «Смерть»); *Немирич сховав візитку до кишені іrinaгідно заглянув у досить приємне для ока Амальтеїне декольте* (Ю. Андрухович, «Рекреації»). Цей іменник має ті самі морфологічні ознаки, що й інші проаналізовані субстантиви. Водночас є контексти, у яких це запозичення функціонує як прикметник: *На ній було плаття декольте* (авт.); *Як доглядати за зоною декольте при вагітності?* (www.igris.com.ua > ... > Краса та Здоров'я). У «Словнику української мови» в 11 томах цю лексему подано як двозначну: «1. Виріз у верхній частині жіночого одягу. 2. у знач. прикм. Декольтований» [24, II, с. 235]. На цій підставі розглядаємо омоніму *декольте*¹⁻² (іменник / прикметник) як синкретично-недиференційовані функціональні омоніми.

Виникнення в українській мові похідного прикметника *декольтований* свідчить про входження назви *декольте* у структуру категоріальних форм прикметника. Дериват *декольтований* за морфемною будовою нагадує дієприкметник, але його мотиваційна база – іменник / прикметник *декольте*, а не реконструйоване дієслово *декольтувати*, тому спостерігаємо розбіжність між семантичною та структурною похідністю. Подібні процеси можна було простежити на прикладі відмінюваного прикметника *букльований*.

До цієї ж тематичної групи зараховуємо лексеми *максі*, *міді*, *міні*. Вони не зафіксовані у «Словнику української мови» в 11 томах. У «Великому тлумачному словнику української мови» всі ці слова подано як двозначні, спочатку подано значення іменника, після нього – прикметника [3, с. 639, 669, 667]. Тому розглядаємо їх як синкретично-недиференційовані функціональні омоніми. Ці три слова англійського походження: *максі* «(англ. *maxi*) – довгий, який закриває ноги майже повністю (про одяг)» [23, с. 337], *міді* «(від англ. *middle* – середній) – середньої довжини, нижче колін (про одяг)» [23, с. 357], *міні* «(англ. *mini*) – короткий, вище колін (про одяг)» [23, с. 361]. У різних контекстах ці запозичення характеризуються морфологічними ознаками то прикметника, то іменника: *На жінці було пальто максі* (прикм.); *Жінка в сірому максі виглядала старомодно* (ім.); *На жінці була біла блузка та чорна спідниця міді* (прикм.); *Ірині личить міді, саме цій довжині вона надає перевагу* (ім.); *Цій тендітній дівчинці личила спідничка міні* (прикм.); *Дівчина в міні впевнено йшла стежкою* (ім.).

В українській мові запозичення *реглан* теж може мати різну морфологічну природу, тобто набувати частиномовного значення або предметності, або атрибутивності. Це слово також англійського походження (англ. *raglan*). Воно позначає «фасон верхнього одягу, в якому рукав становить єдине ціле з плечем» [23, с. 486]. Назва походить «від прізвища англійського генерала Реглана, який запровадив цей фасон в середині XIX ст.» [23, с. 486]. Як іменник це слово вживають у двох значеннях: «1. Фасон верхнього одягу, в якому рукав з плечем становлять одне ціле. 2. Пальто, куртка тощо, у якому рукав із плечем становлять одне ціле» [24, VIII, с. 479]. У «Словнику української мови» в 11 томах ілюстрація першого значення цього слова доводить, що це прикметник: – *Оформіть протокол допиту, я скоро вернуся, – звелів йому прокурор і почав одягатися. Шкіряне пальто реглан, сива шапка, хромові чоботи* (В. Кучер, «Трудна любов»). Як ад'єктив воно не змінюється, не узгоджується з іменником у роді, числі і відмінку, стоїть у постпозиції до означуваного субстантива. Нам вдалося виявити контексти, які точно ілюструють перше значення цього іменника: *Прийнято вважати, що реглан – це весь одяг, який відрізняється спеціальним кроєм. Суть реглана в тому, що рукави не пришиваються від плеча, а об'єднані з ним в один елемент.* (<http://yakzrobyty.com/175-yak-vyazaty-reglan.html>). Водночас виявлено речення, у яких цей субстантив виступає в другому значенні: *До столу підбіг ад'ютант Багрова, тримаючи в руках його реглан і картуз* (В. Кучер, «Чорноморці»); *Носиш його реглан і його рукавиці, н'єш міцне і не виголошуєш тостів, і думаєш: коли усе це скінчиться?..* (К. Калитко, «Носиш його реглан і його рукавиці»). Визначаємо омоніму *реглан*¹⁻² як синкретично-недиференційовані ФО.

Розглянувши незмінні ФО іншомовного походження, які утворюють омоніми «іменник / прикметник» чи «прикметник / іменник», доходимо таких висновків. Частини мови не ізольовані і постійно взаємодіють між собою. У результаті цього виникають синкретичні утворення, які поєднують ознаки різних лексико-граматичних класів. Вважаємо, що в українській мові є незмінювані прикметники. Опираємося на три основні критерії виділення частин мови: семантичний, морфологічний, синтаксичний. З погляду семантики – це прикметники, бо вони вказують на ознаку предмета і виконують

атрибутивну функцію. У реченні виступають неузгодженими означеннями. З морфологічної точки зору вони не є прикметниками, бо не мають залежних від означуваного іменника категорій роду, числа, відмінка. Безумовно, морфологічний критерій важливий, але в цьому разі не визначальний. Прикметникова система української мови відкрита для запозичень. Наявність спільних сем у субстантивів і ад'єктивів *гофре*, *букле*, *плісе* і под. підтверджує їх синкретичну природу, тому розглядаємо такі одиниці як функціональні омоніми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Безпояско О. К.* Граматика української мови. Морфологія / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К., 1993.
2. *Ващенко В. С.* Явища переходу в системі частин мови / В. С. Ващенко // Українська мова в школі. – 1953. – № 6. – С. 14–15.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., 2005.
4. *Высоцкая И. В.* Синкретизм в системе частей речи современного русского языка / И. В. Высоцкая. – М., 2006.
5. *Вихованець І. Р.* Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К., 1988.
6. *Вихованець І. Р.* Різновиди транспозиції / І. Р. Вихованець // Актуальні проблеми граматики : зб. наук. праць. – Кіровоград : КДПУ, 1997. – Вип. 2. – С. 57–60.
7. *Вихованець І.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граMATика української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К., 2004.
8. *Глібчук Н. М.* Синкретизм у площині функціональної омонімії / Н. М. Глібчук // Україноцентризм наукового сумління: Збірник наукових праць на пошану професора Зеновія Терлака. – Л., 2014. – С. 91–113.
9. *Городенська К. Г.* Морфологізація транспозиційних переходів / К. Г. Городенська // Теоретичні проблеми граматики. – Донецьк: ДонДУ, 1995. – С. 51–61.
10. *Городенська К. Г.* Граматичний словник української мови: Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон, 2007.
11. *Горпинич В. О.* Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К., 2004.
12. Граматичний словник української літературної мови. Словозміна / Відп. ред. Н. Ф. Клименко. – К., 2011.
13. *Данилюк І. Г.* Синкретизм у системі частин мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01/ Донецький національний ун-т / І. Г. Данилюк. – Донецьк, 2006.
14. Етимологічний словник української мови : у 6 т. – Т. I–VI. – К., 1983–2012.
15. *Жовтобрюх М. А.* Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – К., 1972.
16. *Загнітко А. П.* Теоретична граMATика української мови: Морфологія : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996.
17. *Загнітко А. П.* Словник українських применників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. – Донецьк, 2007.
18. *Кнорина Л. В.* Граматика, семантика, стилістика / Л. В. Кнорина. – М., 1996.
19. *Кочерган М. П.* Синкретизм / М. П. Кочерган // Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000. – С. 538–539.

20. *Куньч З.Й.* Універсальний словник української мови / З.Й. Куньч. – Тернопіль, 2007.
21. *Панов М.В.* Об аналитических прилагательных / М. В. Панов // Фонетика. Фонология. Грамматика. К 70-летию А.А. Реформатского. – М., 1971. – С. 240–251.
22. Словник іншомовних слів / За ред. О. С. Мельничука. – К., 1977.
23. Словник іншомовних слів / Уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуца. – К., 2000.
24. Словник української мови : В 11 т. – К., 1970–1980.
25. Словник української мови : У 20 т. – Т. I. – К., 2010; – Т. II. – К., 2012.
26. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К., 1969.
27. Українська мова. Енциклопедія. – К., 2000.

*Стаття надійшла до редколегії 09. 08. 2015
доопрацьована 22. 09. 2015
прийнята до друку 20. 10. 2015*

SYNCRETIC NATURE OF UNCHANGABLE ADJECTIVES

Nataliya Glibchuk

*Ivan Franko National University of Lviv,
The department of Ukrainian Language,
1/234, Universytetska Str., 79001 Lviv, Ukraine,
Phone: (032) 239 47 17*

The article considers theoretical and practical aspects of functional homonyms which contain the words that are allegedly unchangeable adjectives. We have analyzed such borrowings using the theory of transitivity, and revealed the syncretic nature of 'untypical' adjectives which preserve common senses with homonymous nouns. The mechanism of formation of such transpositions has been described taking into account three main criteria of part of speech differentiation, namely semantic, morphological, syntactical. We have distinguished between syncretic-differentiated, syncretic non-differentiated and potentially syncretic functional homonyms which contain unchangeable adjectives. It has been proven that functional homonymy is realized at speech level but has systemic character, so syncretism is considered to be the peculiarity of not only speech units but also the natural language characteristic.

Key words: lexico-grammatical homonymy, functional homonyms, adjectives, unchangeable adjectives, syncretism, transposition, transitivity.